

РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГА

**НАПРАВЛЕНИЯ В НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ МОРАЛА: ЕМИЛИЯ
МАРИНОВА И НЕЙНАТА МОНОГРАФИЯ „ОБЕКТИВНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ
НА МОРАЛА И СЪВРЕМЕННАТА ЕТИКА“**

АЛЕКСАНДРА К. ТРАЙКОВА

Институт по философия и социология, Българска академия на науките

al.tra@abv.bg

BOOK REVIEW

**A REVIEW OF EMILIA V. MARINOVA'S BOOK "OBJECTIVE STUDIES OF
MORALITY AND CONTEMPORARY ETHICS"**

ALEKSANDRA K. TRAYKOVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

През 2019 година издателство „Фабер“ спомогнаха за успешното финализиране на един от най-значимите български проекти в областта на психологията на морала. *Обективното изследване на морала и съвременната етика* (Велико Търново: Фабер, 2019, 260 с.) стъпва на солидния опит на проф. Емилия В. Маринова в психологията и моралната философия, за да даде отговор на три въпроса от изключително значение: 1) каква е ценността на обективното познание в етиката, 2) къде са границите на неговата познавателна стойност и 3) как се употребява то?

Уводът излага историческата и понятийна рамка на книгата, представяйки накратко някои от ключовите моменти в развитието на психологията на морала, като например постиженията на Колберг, Фройд, Фром, Пиаже, Суботски, Бъс, Бандура, Милграм, Аронфрид, Хофман, Изард, Божович, Гринспа, и др. Освен от него, книгата се състои от още четири глави и резюме на английски език.

Първата глава започва отдалеч, преpraщайки ни към самите корени на психологията на морала в експерименталната психология от началото на XX век, и подготвяйки читателя за една от основните характеристики на тази наука – „съчетанието

и партнирането на предмет и средства“ (стр. 29). Тя подлага на формален и съдържателен анализ някои от най-известните обективни изследвания на морала, и проследява баланса между количество и качество в избора на подход за изучаване на моралното поведение от социалната психология през 60-те и 70-те години на миналия век. Тя представя дефиниция на обективните методи („емпирични методи, изучаващи моралните феномени“, стр. 11), като същевременно полага и отстоява ясни граници между етика и психология на морала. Професор Маринова изрично подчертава, че методологичната роля на психологията на морала в тези изследвания е да търси „универсален обяснителен принцип“, докато тази на етиката е да осмисля резултатите и да систематизира изследователските търсения, както и теоретичните интерпретативни схеми.

Първа глава описва ясно и как навлизането на разнообразие от нови методи придружава постоянното разширяване на предмета на изследването, което постепенно започва да адресира и сложни морални феномени като автономията, социалния контрол, детерминизма и пр. След като осмисля критично четири основни подхода (структурно-когнитивен, социално-когнитивен, дейностен и психодинамичен, определени въз основа на общи идейни основи, обща методология на изследване и обща концептуална основа), Емилия Маринова стига до извода, че компетенциите на психологията на морала не излизат извън дисциплинарната ѝ (тоест психологическа) рамка и съответно могат да предоставят обяснение единствено за психологическите аспекти на разглежданите морални явления. С други думи, „етическите проблеми на обществото не могат да бъдат решени със социално-психологически средства“ (стр. 13-14).

Втора глава надгражда две предишни разработки на професор Маринова, съответно от 1998 и от 2003 година - „Жан Пиаже: двата морала. В света на моралното съждение на детето“ и „Поведение и морално развитие“. Тя извежда на преден план четири теми, чрез които да бъдат анализирани обективните методи: етически регулации при обективните изследвания на морала при децата; влиянието на обективните изследвания върху съвременната практика за използването на морални дилеми като инструмент в изследванията и педагогическия процес; равнопоставеността като условие за морално развитие; връзката между социални отношения и морално развитие. Тази глава призовава към предпазливост и засилен мониторинг с цел избягването на евентуални рискове за самооценката или достойнството на участниците, както и към

отхвърлянето на комерсиалния интерес или личните подбуди като мотиви за провеждане на този тип изследвания. Допълнителна тема в нея е как изследванията при деца допринасят за обогатяване на процедурите, прецизиране на техниката и цялостно осмисляне на рисковете в изследванията, а допълнителен въпрос – какви фактори оказват ефект върху формирането на моралното мислене и моралното поведение. Отговорът е предоставен под формата на анализ на негативните (сдържачи) и позитивни (формиращи) фактори, тоест на разликата между регулатори и стимули. Интересен акцент представлява идеята за необходимостта от регулатори и в добродейнията, тъй като според Маринова принципът на предпазливостта е приложим и към тях.

Самите категории „необходимост“ и „достатъчност“ са обвързани с принципа на предпазливостта, доколкото необходимите и достатъчни условия за морален напредък могат да доведат до непредпазлива комуникация между изследовател и обследвано лице, което да нанесе емоционални или ценностни щети на последното. При обективните изследвания на морала личността бива тласната „да измерва своите изяви (поведенски, когнитивни и други), ...[съответно] реални са рисковете от промяна в моралната самооценка, от личностни разочарования и от преоценка на личностните смисли, от възникване на морален конфликт“ (стр. 67-68). Ето защо е особено важно да се има предвид и че у децата „развитието на моралното мислене е свързано с емоционални преживявания“ (стр. 85). Усложнения могат да възникнат и при непредпазливост в преноса на различни методологии и техники на изследване от една културна среда в друга, ако не са били предварително съобразени и „калибрирани“ според спецификите на съответния социален контекст – не можем да претендираме за универсалност на подхода (стр. 68).

В същата глава можем да открием и сравнителен анализ между моралните дилеми на Колберг и етическите казуси от редица дисциплини, сред които биоетика, медицинска етика или етика на развитието. Анализът демонстрира как обективните методи на изследване и регулация могат да играят също така и ролята на методи за етическо обучение. Този извод е подкрепен от наблюдения върху възпитателните подходи в българската педагогика като пример за обективните рискове в българското социално пространство, които застрашават формирането на диалогични, равнопоставени отношения между децата в някои ключови възрастови периоди. Главата включва и някои

проницателни паралели между теоретичния принос на Пиаже (особено в случая на „играта със стъклени топчета“) и този на Колберг (най-вече в така наречения подход на справедливата общност) към въпросните подходи.

Трета глава ни изправя пред две важни тенденции в развитието на приложната етика, илюстрирани с примери от българската научна периодика между 1968 и 1989 година: 1) увеличаване на значението на приложната етика и комплексните изследвания и 2) „повишен интерес към емпириката и към методите, с които тя може да бъде изучавана“ (стр. 135). За последното развитие според Маринова можем да благодарим на дейността на Георги Йолов, Дончо Градев, Максим Лазаров и Минчо Драганов, които са дали най-голям принос в емпирическите изследвания на критичните ситуации – например самоубийствено поведение, поведение в затворническа група, психика на масите в условия на риск, морал на война и пр.

При всички положения гореописаните две тенденции довеждат до цялостна промяна в проблемната насоченост на българската етика – повече фокусираност, по-малко политизиране на темите; повече интерес към професионалната етика и (дяловете на) приложната етика. След 1990 година социологията на морала също набира сили вследствие на две мащабни емпирични проучвания върху трансформацията на ценностите („world value survey“, плюс кроскултурното изследване на Шварц), академично внимание получава и темата за ценностната аномия във време на интензивни социални и политически промени, както и темата за идентичността, за народопсихологията в търсене на нови ценности. Трета глава предава накратко историята на българската академична общност по етика през този времеви период; на нейните структури, мрежи, школи, издания и лица; на трендовете и насоките, които характеризират развитието ѝ в последните три десетилетия. Фокусът на Маринова е върху обособяването и разрастването на приложната етика, както и върху повишаването на значимостта ѝ, на статута и публичната ѝ роля като регулатор на научната, обществената и професионалната дейност, както и като инициатор на обществено значими дебати или катализатор на промени (наречени от автора „социални резултати“, стр. 192). Това пространно изложение всъщност убедително показва как обективните методи добиват и роля на техники за обучение в сферата на приложната етика.

Финалните изводи на книгата в голяма степен се базират на удържаната от Маринова концептуална разлика между категориите „нравствен образец“ (асоцииран с дейностен анализ) и „морален модел“ (асоцииран със социално-когнитивен анализ), две наглед близки понятия, които всъщност участват в съвсем различни интерпретации. Четвърта глава се занимава именно с някои от тях. Тя разглежда приноса на генетическата перспектива към етиката и социалната психология, след което обобщава регулативната зависимост на морала от социалната тъкан, или с други думи – на моралната автономия от социално-културната хетерономия. Моралните стимули, модели и образци търпят трансформации (от социалнопсихични в етически), без които моралната хетерономия не би могла да се разгърне, а автономният морал не би могъл да добие мощ и конкретни измерения. Това се случва в един процес на „окултуряване“ (стр. 221), доколкото „взаимните ангажименти на морала и културната среда са както структурни, така и съдържателни.“ В крайна сметка книгата завършва с неизбежния извод, че „без [социалната психика] формирането и функционирането на собствено етическата регулация са невъзможни. Това определя устойчивия интерес към социалнопсихичните параметри на моралното мислене..., [а] също така и интереса към обективните изследвания на морала, които съответстват на социалнопсихологическия пласт във формирането и регулацията на морала.“